

lerinde bu tür tebennî kayıtlarına rastlanmaktadır (Aydın, s. 102; Kurt, II, 560-567). Böyle bir evlâtlık uygulamasını, İslâmiyet öncesi Türk hukuk teamülünün sonraki dönemlerde de devam ettirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Ancak bu uygulamada kanunî bir mirasçılık söz konusu olmayıp sadece vasiyet imkânı vardır. Evlât edinen kişi başka mirasçısı yoksa mallarının tamamını, varsa üçte birini evlâtlığına vasiyet edebilir. Üçte biri aşan kısım için mirasçılarının rızâsı şarttır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "bvn" md.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâthü'l-ğayb*, XXV, 192-193, 212; İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur‘ân*, Kahire 1974, III, 1503-1507, 1540-1545; Kurtubî, *el-Câmi‘*, XIV, 118-121, 188-195; Aynî, *‘Umdu‘l-kârî*, Kahire 1392/1972, XIV, 101-102, XVI, 272-274; Azîmâbâdî, *‘Avnü'l-ma‘bûd*, VI, 63-66; Elmâlılı, *Hak Dini*, VI, 3869-3870, 3905-3907; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 559; P. Koschaker, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları* (trc. K. Ayiter), Ankara 1971, s. 330-333; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Beyrut 1403/1983, s. 318-324; M. Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 101-102; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara 1987, s. 89-97; Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, II, 548-567; Abdülkerim Zeydân, *el-Mufaşşal ft ahkkâmü'l-mer‘e ve beyti'l-müslim*, Beyrut 1413/1993, IX, 437-439; Ahmet Caferoğlu, "Türk Taamül Hukukunda Evlâtlık Müessesesi", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, İstanbul 1939, s. 97-118; Şakir Berki, "Türk Hukukunda Evlâd Edinme ve Evlâdlığın Mirası", *AÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, IX/3-4, Ankara 1952, s. 1-39; Aytekin M. Ataay, "Medeni Hukukta Evlat Edinme", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXI/1-4, İstanbul 1957, s. 266-355; Ali Abdülvâhid Vâfi, "Mevkıfû'l-İslâm min nizâmeyi't-tebennî ve'l-i‘tirâf bi'l-veled", *ME*, XXXVI/2 (1384), s. 144-148; Ali Raza Naqvi, "Adoption in Muslim Law", *IS*, XIX/4 (1980), s. 283-303; C. F. D. Moule, "Adoption", *IDB*, I, 48-49; "Adoption", *DB*, II, 229-233; J. H. Tigay — B. Z. Wacholder, "Adoption", *EJd.*, II, 298-302; W. J. Woodhouse — G. H. Box, "Adoption", *ERE*, I, 111-115.

M. AKİF AYDIN

EVLÂTLIK

(bk. EVLÂT EDİNME).

EVLENME

(bk. NİKÂH).

EVLİYA

(bk. VELİ).

EVLİYA ÇELEBİ

(ö. 1095/1684 [?])

Büyük Türk seyyahı.

Hayatı hakkında bilinenler seyahat hâ-tıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Tam ve gerçek adı belli değildir. Evliya Çelebi adı muhtemelen lakabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmed Efendi'ye nisbetle alınmış olmalıdır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatnâme kaleme almış ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdeta bütünleşmiştir.

Eserindeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu. Babası, *Seyahatnâme*'nin bazı yerlerinde adı Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-i Zillî şeklinde de geçen Sarây-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Eserinde çoğunlukla mübalağalı haberler vermekten hoşlanan Evliya Çelebi, dünyaya geldiğinde evlerinde yetmiş kadar ulemâ ve meşâyih bulunduğunu, onların mânevî yardımlarından dolayı macera dolu hayatında her türlü dert ve sıkıntıdan kolayca kurtulduğunu belirtir. Bunlar herhalde babasının tanınmış bir kişi olduğunu anlatmak için yazılmıştır. Nitekim babasının Kıbrıs adasının fethine katıldığını, Magosa'nın anahtarlarını takdim ettiğini yazması da bu kanaati doğrulamaktadır. Ayrıca I. Ahmed devrinde Kâbe'nin oluklarını bizzat imal ederek surre emânetiyle Hicaz'a götürdüğünü, Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde çalıştığını, böylece I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i şehriyâriğe kadar yükseldiğini de kaydeder. Ataları hakkında ise karışık bilgiler vermektedir. Ailesini Germiyanogulları'na bağlayıp Hoca Ahmed Yesevî soyundan geldiğini bildirir. Delderi arasında bulunduğunu söylediği Yavuz Er (belki de Yavuz Özbek) Fâti'h'in bayraktarıdır. Yavuz Er gazâ malından 100 vakıf dükkânla Evliya Çelebi'nin doğduğu evi yaptırmıştır.

Evliya Çelebi'nin ifadelerinden, atalarının Kütahya'da Zereğen mahallesinde ikamet ettikleri, fetihten sonra İstanbul'a gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kütahya'daki evlerinden başka ailesine ait Bursa'da İnebey mahallesinde ve Manisa'da birer ev ile Sandıklı'da bir çiftlik

bulunuyordu. Aile İstanbul'a yerleştikten sonra Unkapanı'nda iki eve ve dükkâna sahip oldu. Evliya Çelebi bunlardan bahsederken Kadıköy'de de bir bağlarının bulunduğunu kaydeder. Annesinin ise Abaza asıllı olup I. Ahmed zamanında saraya getirildiğini ve babası ile evlendirildiğini yazar. Annesi tarafından Melek Ahmed Paşa, Defterdarzâde Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabalığı vardır. Mahmud adında bir erkek kardeşiyle İnal adında bir kız kardeşi bulunuyordu; kız kardeşi IV. Murad döneminde isyan eden Balıkesirli İlyas Paşa ile evlenmişti.

İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Evliya Çelebi, Şeyhüslâm Hâmid Efendi Medresesi'nde yedi yıl kadar derslere devam ettiği gibi hocası Evliya Mehmed Efendi'den de hıfza çalıştı. Babasından hattatlık öğrendi. Ardından saraya intisap ederek Enderun'da tahsilini sürdürdü. Güzel sesi dolayısıyla müzik eğitimi de aldı. Bu konuda Derviş Ömer Efendi'den faydalandı. Bir müddet sonra Silâhdar Melek Ahmed Ağa (Paşa), Rûznâme-i İbrâhim Efendi ile Hattat Hasan Paşa tarafından IV. Murad'a takdim edildi. Takdim sırasında padişahın yanında Emîr Güne Han'ı ilk defa gördü. Padişahın emriyle Kilâr-ı Hâs'a alındı. Burada eğitildi; hat, müzik, nahiv ve tecvid gibi dersler okuyarak bilgisini arttırdı.

Evliya Çelebi kendi ifadesine göre sık sık IV. Murad'ın huzuruna çıkıyor, nükte ve hoş sözlerle onu oyuyor, hatta padişah sinirli zamanlarında kendisini çağırtıyordu. Saraydaki muhiti onun edebî kudret, bilgi ve görgüsünün artmasında oldukça önemli rol oynamış olmalıdır. Öğrenme arzusunu hayatı boyunca sürdürdüğü anlaşılan Evliya Çelebi, dört yıl kaldığı Enderun'dan 40 akçe maaşla sipahi zümresine dahil olmak üzere çıkarılmıştır.

İlk seyahat heyecanını, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden Sultan İbrâhim'e kadar gelen padişahlara hizmet ettiğini belirttiği babasının sohbetlerinden aldığı, ayrıca babasının arkadaşlarından ve dostlarından dinlediği çeşitli seyahat maceralarının da ona ilham verdiği söylenebilir. Geniş bir hayal dünyasına ve bilgi birikimine sahip bulunması seyahat merakını karşı konulmaz bir hale getirmiş olmalıdır. Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebini, 1040 Muharreminin aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya bağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da Yemiş İskeleyi civarındaki Ahî Çelebi

Camii'nde Hz. Peygamber'i kalabalık bir cemaatle birlikte görür, heyecana kapılıp Resûl-i Ekrem'in elini öperken, "Şefa'at yâ Resûlallah" diyecek yerde "Se-yahat yâ Resûlallah" der. Hz. Peygamber tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyareti ona müjdelere; cemaatte bulunan ashabın duasını alır; Sa'd b. Ebû Vakkâs da gördüklerini yazması temennisinde bulunur. Bu rüyayı tabir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Abdullah Dede'nin, "Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın nasihati üzere ibtidâ bizim İstanbul'ca-ğızı tahrir eyle" tavsiyesiyle önce doğdu-ğu ve yaşadığı şehri gezmeye, gördüklerini yazmaya karar verir.

İstanbul'u semt semt gezen ve çeşitli meclislerle kahvehane ve meyhanelere uğrayarak buralar hakkında bilgiler toplayan Evliya Çelebi İstanbul dışına ilk seyahati 1640 yılında Bursa'ya yapar. Babasından izinsiz gittiği Bursa'dan dönüşünde babası ona artık seyahat etme izni verdiği gibi bir seyahatnâme kaleme almasını da tavsiye etmiştir. Muhtemelen İstanbul'u dolaşırken bu arada ailesinin irtibatı sebebiyle Kütahya, Manisa ve İzmit'e kısa seyahatlerde de bulunmuştu. Evliya Çelebi'nin uzak memleketlere ilk seyahati, Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a vali tayin edilmesiyle gerçekleşti. Paşanın yanında deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da Anapa'ya gitti. Burada iken Azak Kalesi'nin geri alınması için Serdar Hüseyin Paşa kumandasında yapılan sefere katıldı (1641). Seferin neticesiz kalması üzerine Kırım'a gidip Bahadır Han'a misafir oldu. Kış Bahçesaray'da geçirdi, baharda Azak'ın fethine iştirak etti. Kırım'dan İstanbul'a deniz yoluyla döndü. Ancak bindiği gemi şiddetli fırtına yüzünden batma tehlikesi geçirdi. İstanbul'a vardıktan sonra muhtemelen bu korku dolayısıyla dört yıl kadar seyahate ara verdi. 1645 yılın da tekrar yola çıktı. Bu defa Yusuf Paşa'nın ordusu ile birlikte Girit seferine katıldı. Hanya Kalesi'nin fethine şahit olduktan sonra İstanbul'a döndü.

Ertesi yıl Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın Erzurum beylerbeyiliğine tayin edilmesi üzerine müezzîn ve musâhib sıfatıyla onun maiyeti arasına girdi ve yolculuk sırasında bazı Anadolu şehirlerini ziyaret etti. Beylerbeyinin Şuşik seferine katıldı; Tebriz'e dönen Safevî elçisine refakat etti; Azerbaycan ile Gürcistan'ı dolaştı. Bakü, Tiflis, Revan, Gümüşhane ve Tortum taraflarını gezdi. Gönnye'nin fethiyle Gürcistan seferlerinin

de bulundu. Görevinden alınıp Kars'a tayin edilen, ancak yeni görevine gitmeyecek İstanbul'a dönmek üzere yola çıkan ve bu arada da âsi paşalarla irtibat kuran Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mektuplarını getirip götürmekle görevlendirilen Evliya Çelebi, bu faaliyetleri sırasında Kara Haydaroglu Mehmed ve Katircioğlu Mehmed gibi Celâlî reisleriyle de tanıştı. Vardar Ali Paşa isyanına şahit oldu. Onun İpsir Mustafa Paşa tarafından mağlûp edilişi ve öldürülüşüne de eserinde yer verir (*Seyahatnâme*, II, 448-452).

Ağustos 1648'de beylerbeyi tayin edilen Murtaza Paşa ile birlikte Şam'a giden Evliya Çelebi buradan Suriye ve Filistin'in birçok şehrine görevli olarak seyahat imkânı buldu. Murtaza Paşa'nın Şam'dan Sivas'a nakli üzerine onunla Sivas'a gidip çeşitli vesilelerle Orta ve Doğu Anadolu şehirlerini dolaştıktan sonra İstanbul'a döndü (1650).

Aynı yıl İstanbul'da iken yakından tanıdığı ve aralarında akrabalık bulunduğunu belirttiği Melek Ahmed Paşa'nın sadrazam olması hayatının en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etti. Sadrazamın en yakın adamlarından biri oldu ve bu vesile ile gördüğü olayların iç yüzünü bütün açıklığı ile yazmaktan çekinmedi. Devlet adamlarının durumunu ve tavırlarını, isyanlar ve haksız uygulamalardaki rollerini eserine kaydetti. Melek Ahmed Paşa'nın, malî sıkıntıya çare olmak üzere piyasaya zorla mağuş akçe sürmeye kalkışmasının yeniçeri ağalarının da katıldığı bir esnaf ayaklanmasına yol açması üzerine görevinden azledilmesi ve Özi beylerbeyiliğine tayini Evliya Çelebi'nin yeniden seyahatine vesile oldu. Paşa ile birlikte Özi'ye gitti, bu arada Rusçuk, Silistre ve Babadağı'nı gördü; buralardaki köy ve kasabaların tahririnde bulundu. Melek Ahmed Paşa'nın Rumeli beylerbeyiliği sırasında da onun yanındaydı; ancak paşanın azli üzerine Temmuz 1653'te İstanbul'a döndü. Uzun bir süre İstanbul'da kaldı; bir ara İpsir Mustafa Paşa'ya mektup götürmek için Konya'ya gitti. Melek Ahmed Paşa'nın Van beylerbeyiliğine tayini üzerine tekrar Anadolu yollarına düşen Evliya Çelebi bu seyahati sırasında Doğu Anadolu'da pek çok yeri dolaşma imkânı buldu; ayrıca çeşitli görevlerle İran ve Bağdat taraflarını gezdi. Bunun ardından Melek Ahmed Paşa'nın yeniden Özi beylerbeyi olması üzerine onunla gitti ve burada iken Râkóc-

zi'ye karşı yapılan sefere katıldığı gibi (Mayıs 1657), Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın yanında Ruslar ile Kazaklar'a karşı yapılan seferlerde de bulundu.

Evliya Çelebi Aralık 1657'de İstanbul'a döndükten bir süre sonra Bursa, Çanak-kale ve Gelibolu'yu dolaştı. 1659 yılında kendisine yeni bir seyahat imkânı çıktı. Bu defa Boğdan Voyvodası Stefenitza'yı (Stefanita Lupu) ülkesine götürün kafileye katıldı. Âsi Eflak Beyi III. Mihrîpaşa'nın te'dib harekâtında ve Kırım süvarileriyle birlikte çeşitli akınlarda bulundu. Edirne'ye dönüşünün hemen ardından Köse Ali Paşa'nın Varad seferine katıldı. Bundan sonra Bosna Beylerbeyi Melek Ahmed Paşa'nın yanına gidip Bosna eyaletini dolaştı. Bölgede yapılan çeşitli askerî harekâtlara iştirak etti, ardından Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Melek Ahmed Paşa ile birlikte Sofya'ya gitti. Vergi tahsili göreviyle Rumeli'yi dolaştı, bu arada Tımsıvar sahrasında Köse Ali Paşa'nın Erdel seferine katıldı (1661). Burada Kırım askerleriyle Erdel'i karış karış dolaştı. Kış geçirmek üzere Belgrad'a dönüşünden sonra Arnavutluk'ta "mal tahsili" ile görevlendirildi.

İstanbul'a dönüşünün ardından yeni bir seyahat için fırsat kollayan Evliya Çelebi 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katıldı. Bu seferin bütün safhalarında bulundu. Uyar Kalesi'nin fethinden sonra kendi rivayetine göre Bohemya'dan İsveç'e ve Hollanda'ya kadar birçok diyarı dolaşmıştı. Belgrad'a dönüşünde Hersek'e Sührâb Mehmed Paşa'ya mektup götürdü ve burada Venedik sınırı boylarındaki harekâtlara katıldı. Ardından Macaristan'a dönüp Raab Muharebesi'ne şahit oldu ve bu savaş hakkında geniş bilgi verdi (*Seyahatnâme*, VII, 81-120). 1664'te Vasvar Muahedesi'nden sonra yeni fethedilen kaleleri dolaştığı gibi elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde Viyana'ya gitti. Viyana'da İmparator I. Leopold ve başkumandan Montecuculli ile görüştüğünü, imparatorun aldığı izin belgesiyle Danimarka, Hollanda ve Brandenburg'a gittiğini yazan Evliya Çelebi birçok ülkeyi gezdiğini belirtirse de bunun doğruluğu şüphelidir.

Evliya Çelebi, bir müddet sonra Kırım yoluyla Kafkasya'ya geçip Volga boylarına çıktığını, bu yöreleri dolaştıktan sonra bir elçilik kafilisine katılarak Azak Kalesi'ne döndüğünü yazar. Kefe'den Bahçesaray'a giderek Âdil Giray'ın bazı seferlerinde bulunan ve Mayıs 1668'de

İstanbul'a dönen Evliya Çelebi aynı yılın aralık ayında Edirne, Gümölcine, Selânik gibi Rumeli şehirlerini gezdi. Anabolu'dan gemiyle Girit'e geçti. Bu sırada Girit'te Kandiye Kalesi kuşatması sürüyordu. Evliya Çelebi kuşatmanın çeşitli safhalarına şahit oldu. *Seyahatnâme*'sine bu olayları kaydettiği gibi Kandiye Fetih-nâmesi'ni de eserine koydu (VIII, 558). Ayrıca tahrir heyetiyle birlikte Girit'i gezmiş ve burası hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Girit dönüşü Mora'ya geçen Evliya Çelebi Manyot âsilerinin tenkilinde bulundu. Ardından Arnavutluk'a geçerek buradaki şehirleri dolaştı. Aralık 1670'te İstanbul'a döndü.

Birkaç ay İstanbul'da kalan Evliya Çelebi, uzun zamandır arzu ettiği hac farızasını yerine getirmek üzere tekrar yollara düştü. Bu seyahatini de bir rüyaya bağlamıştır. Kadir gecesini Eyüp Sultan'ın kabrini ziyaret ettikten sonra babasını ve hocası Evliya Mehmed Efendi'yi rüyasında görmüş ve onlar da hacca gitmesini tavsiye etmişlerdi. Evliya Çelebi, dostu Sâilî Çelebi, üç yoldaşı ve sekiz kölesiyle Mayıs 1671'de İstanbul'dan hareket etti. Bu şekilde ilk defa herhangi bir kafileye katılmadan kendi küçük grubu ile uzun bir seyahate çıkıyordu. Güzergâhını yine farklı tuttu. Bursa, Kütahya, Afyon'dan İzmir'e, oradan Sakız, Sisam adalarına geçip tekrar Batı Anadolu'ya gitti; Aydın'ı, Menteşe sahillerini, İstanköy ve Rodos adalarını dolaştı. Bu adalar hakkında bilgi verirken Rodos Defterhânesi'nden faydalandı (*Seyahatnâme*, IX, 256). Rodos'tan Anadolu'ya geçerek daha önce görme fırsatı

bulamadığı Güney Anadolu şehirlerini ziyaret edip Adana, Maraş, Ayıntab ve Kilis üzerinden Suriye'ye geçti. Şam'da içinde Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın da bulunduğu kabile ile hacca gitti. Hac güzergâhını ayrıntılı bir şekilde eserinde kaydetti. Hac farızasını yerine getirdikten sonra Mısır'a geçti. Burada iken bütün bölgeyi, Sudan ve Habeş eyaletlerini gezme imkânını buldu. Muhtemelen Mısır'da kaleme aldığı eserinin X. ve son cildini tamamen bu memleketlere ayırdı. Onun burada on yılı aşkın bir süre kaldığı anlaşılmaktadır. Mısır'da iken Emîr Özbek Bey ile dostluk kurmuş ve yazdığı X. cilt onun koleksiyonuna intikal etmiştir. Ancak eserin yazmaları, I. Mahmud devrinin meşhur Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa'ya hediye etmek üzere İstanbul'a getirilmiştir.

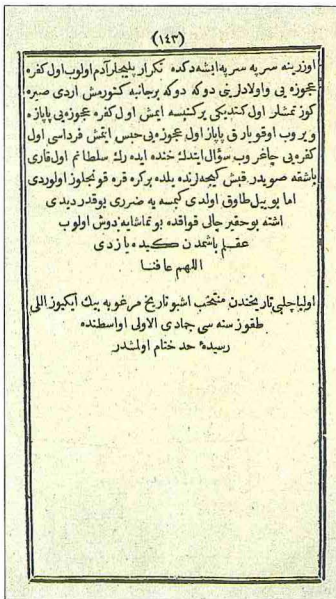
Seyahatnâme'nin X. cildi eksik bir şekilde birden bire bitmektedir. Bu sebeple de Evliya Çelebi'nin eserini bir sonuca bağlayamadan vefat ettiği tahmin edilmektedir. Vefat yeri ve tarihi hakkında da kesin bilgi yoktur. Onun ölüm tarihi üzerinde duran M. Cavid Baysun, *Seyahatnâme*'nin X. cildinin sonlarındaki bilgilerden hareketle önce bunun 1093 (1682) civarında olabileceğini yazmış (İA, IV, 406), daha sonra bu bilgiyi düzelterek Evliya Çelebi'nin muhtemelen II. Viyana Kuşatması'nı idrak ettiğini ve 1095 (1684) yılında hayatta bulunduğunu belirtmiştir (TM, XII, 258-261). Ayrıca Evliya Çelebi'nin Mısır'dan İstanbul'a döndükten sonra öldüğüne, mezarının Meyyitzâde kabri civarındaki aile kabristanında bulunduğu dair iddialar da vardır.

Evliya Çelebi hiç evlenmemiştir. Eserindeki bilgilerden iyi ata bindiği, iyi cirit oynadığı, gayet çevik ve hareketli bir insan olduğu, herkesle iyi geçindiği, hoşsohbet, nüktedan olup katıldığı meclislerde sözünü dinlettiği anlaşılmaktadır.

Devlet ricâlerinden çok tanıdığı olmasına rağmen ikbal hırsına kapılıp mansıp peşinde koşmayarak hayatını seyahate vakfeden Evliya Çelebi, seyahatlerine yardımcı olması için zaman zaman mektup götürüp getirmek, köyleri tahkir etmek, vergi toplamak gibi görevleri kabul etmiştir. Bazan elçi kafilelerine katılarak daha emniyetli bir yolculuk yapma fırsatını değerlendirmiştir. Ailesinin zengin olması, uzun seyahatleri için gerekli kaynağı teminde kolaylık sağlamış olmalıdır. Nitekim seyahatlerinde köleleri, uşakları veya dostları yanında bulundurdu. Yerine getirdiği hizmetler karşılığında aldığı atıyyeler, seferlerde payına düşen ganimetler ve satışlardan elde ettiği kârlar da ona yeni gelirler sağlıyordu. Bazı seyahatlerinde ise katıldığı heyetler sayesinde aşırı masrafı olmuştur.

Melek Ahmed Paşa'nın Evliya Çelebi'nin seyahatlerinde önemli bir rolü olmuş, gerek sadâretinde gerekse Özi, Bosna, Rumeli, Van, Diyarbakir vilâyetlerindeki beylerbeyiliği esnasında yanından ayrılmamış, Anadolu ve Rumeli'de birçok yeri onun sayesinde gezmiş, bu sebeple kendisine "Melek Ahmed Paşalı" denmiştir. Yarım asra yaklaşan seyahatleri sayesinde engin bir bilgi ve tecrübe sahibi olan Evliya Çelebi edip, şair, aynı zamanda hattat, nakkaş ve müzikşinastı. Bu kabiliyetlerini çeşitli yerlerde ispat etmiştir. Nitekim Karahisârî tarzındaki hatları Hazret-i Hümâyûn'a konmuştu. Ayrıca gezdiği yerlerde gördüğü minyatürlü ve tezhipli kitaplara karşı duyduğu hayranlığa dair eserinde bilgiler vardır. Onun ince ruhlu, zarif ve çelebimesrep bir kişi, kendi ifadesiyle "Evliyâ-yı bî-riyâ" olduğu anlaşılmaktadır. Alçak gönüllülüğü sayesinde herkesle iyi geçinmesi dostlarının sayısını çoğaltmıştı. Seyahatlerinde maiyetinde bulunduğu vali ve serdarlarla da arası gayet iyi idi. Ancak onların zaafalarını yakaladığı an bunları belirtmekten de geri durmamıştır.

Evliya Çelebi'nin yazılarında genel olarak bir ifade güzelliği hâkimdir. Üslûbu ise yer yer görülen gramer hatalarına rağmen okuyucuyu cezbeder. Anlatımında rastlanan yazı diline uymayan bazı

Müntehabât-ı
Evliya
Çelebi'nin
ilk ve son
sayfaları
(İstanbul 1259)

şekiller, ilgili yöre halkının konuşma dilini verme amacına yönelik olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi gezdiği yerlerdeki halkın diline ve konuşma şekillerine özel bir önem vermektedir. Sade ve samimi ifadesi, konuşur gibi kaleme alınmış cümlelerle herkese hitap etmeyi amaçlamıştır. Bazı araştırmacılar *Seyahatnâme*'yi bir hâtrât olarak da görmüşlerdir. Evliya Çelebi olaylara çok defa alaycı bir tavırla yaklaşır. Karşılaştığı kimselerin taklidini yapmaktan çekinmez. Bazan naklettiği şeyi daha da renklendirmek için uydurma bir haber veya hadise ortaya atar. Bu arada okuyucunun ilgisini çekmek maksadıyla aklın almayacağı garip olaylara yer verdiği de görülmür. Meselâ fillerin geçtiği köyde kadınların fil doğurması, gaipen haber veren mağaralar, çaresiz dertlere çare bulan hekimler vb. olağan üstü şeyler onun üslûp ve anlatım güzelliğine çeşni kattığı gibi, bu tür hikâyelere meraklı geniş kitlelerin ilgisini çekerek bu sayede eserine popüler bir karakter vermeyi de amaçladığı söylenebilir. Ayrıca gezip dolaştığı yerlerde kendisinden iz bırakmak hevesini yaratılışındaki tevazu ile birleştirip bina duvarlarına "Evliya ruhiyçün el-Fâtiha" yazacak kadar latife sahibi idi (Baysun, *TM*, XII, 261-264).

Eserinden anlaşıldığına göre Evliya Çelebi hoşça vakit geçirmeyi seven zevk sahibi bir kimsedir. Anlattığı garip olaylarda ve latifelerde hiç şüphesiz onun bu özelliğinin tesiri vardır. İstanbul'u adım adım dolaşırken mesireler, meyhaneler, saz ve söz âlemlerinin icra ettiği yerler onun uğrak yeri olmuş, buradaki sanatkârlarla tanışarak dost olmuştur. Bazan Kâğırthane'de İstanbul'un eğlence düşkünlerine saz ve söz âlemleriyle ev sahipliği bile yapmıştır.

Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları konu alan on ciltlik *seyahatnâmesi* Türk kültür tarihi bakımından oldukça önemli bir külliyyat niteliği taşımaktadır. *Seyâhatnâme-i Evliya Çelebi*, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi* adlarıyla bilinen bu eserin bazı nüshaları *Târih-i Seyyâh* ismini taşır. Eserin I. cildi İstanbul'a tahsis edilmiştir. II. ciltte Bursa, İzmit, Bartın, Amasra, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Giresun ve Trabzon tasvir edilir. Ayrıca Gürcistan, Abaza diyarı, Girit seferi, Hanya Kalesi'nin fethi, Düzce, Bolu, Gerede, Amasya, Niksar, Erzurum, Erzincan ile Şebinkarahisar, Merzifon ve Çorum hakkında bilgi verilir. III. cilt İznik, Eskişehir,

İlgın, Konya, Ulukışla, Payas, İskenderun, Antakya, Hama, Humus, Şam, Yafa, Lût denizi, Remle, Gazze ile başlar. Ardından Kayseri, Sivas, Muş, Arapkir, Harput ve Bingöl anlatılır. Burgaz, Pravadı, Şumnu, Hezargrad, Rusçuk, Yerköyü, Niğbolu şehirleriyle Özi, Köstence, Babadağı, Zağra-i Atik, Filibe, Tatar Pazarcığı, Sofya, Cısr-i Mustafa Paşa, Edirne etrafı şeklinde tasvir edilir. IV. ciltte Diyarbekir, Mardin, Bitlis, Van ve İran'da Rûmiye, Tebriz, Hemedan, Kirmanşah hakkında bilgi verilir. V. cilt İran'dan Bağdat'a, oradan Siirt'e ulaşan, İstanbul'a dönerken Tokat'a uğrayan Evliya Çelebi'nin bu yol güzergâhında gördüklerini anlatmasıyla başlar. Ayrıca bu ciltte Özi'ye gidişi, Varna, İsmail, Akkırman, Bender ve buradan katıldığı Lehistan seferi, Ukrayna, Prut ve Kilburun, İstanbul'a döndükten sonra IV. Mehmed ile çıktığı Anadolu seyahati, Celâli reisi Abaza Hasan Paşa ile ilgili olaylar, Kal'a-i Sultâniyye, Bozcaada, Gelibolu, Bolayır, Keşan, Malkara, Bosna, Üsküp, Manastır gibi yerler anlatılır. VI. cilt, Evliya Çelebi'nin Erdel'e Köse Ali Paşa'nın refakatindeki seferiyle başlayıp Sırbistan, Macaristan ve Romanya ile sürer. Bu ülkelerdeki şehirler etrafı şeklinde konu edilir. VII. cilt Kanije, İstolni Belgrad, Belgrad, Kara Mehmed Paşa'nın elçilik heyetiyle Viyana'ya gidiş, Viyana'nın ve kalesinin tasviri, Macaristan'a ve Budin'e varış ile Tırmışvar, Eflak, Boğdan vilâyetlerinin tasviri, Kazak vilâyeti, Kırım, Dağıstan, Kafkas kavimlerinin dil, örf ve âdetlerine ayrılmıştır. VIII. ciltte Azak'tan Kefe, Bahçesaray, Kilburun, Akkırman, İsmail, Babadağı, Hasköy ve Edirne yoluyla İstanbul'a dönüş; tekrar Girit seferine katılmak üzere Edirne, Dimetoka, Gümülcine, Drama, Selânik yoluyla Mora ve Han-ya'ya geçiş; Kandiye fethinde bulunduktan sonra Arnavutluk'a oradan da Yan-ya, Tepedelen, Avlonya, Draç, İlbasan, Ohri, Resne, Manastır, İştîp, Cısr-i Mustafa Paşa, Edirne üzerinden İstanbul'a dönüş yer alır. IX. ciltte İstanbul'dan Mekke ile Medine'ye kadar uzanan güzergâhta Batı ve Güney Anadolu ile Suriye şehirleri anlatılır. X. cildin tamamı Mısır'a ayrılmıştır. Mısır'a yakın bölgeler, Nil sahilleri, Sudan ve Habeşistan da burada ele alınmıştır.

Son çalışmalara göre *Seyahatnâme*'nin asıl nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. İlk sekiz cildi bilinen esas nüshanın (I-II. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 304; III-IV. cilt, Bağdat Köşkü, nr.

305; V. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 307; VI. cilt, Revan Köşkü, nr. 1457; VII-VIII. cilt, Bağdat Köşkü, nr. 308) müellif hattı olup olmadığı tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin duvar yazılarına bakarak bu nüshaların onun elinden çıktığını belirtirken bazıları bu delilleri yetersiz bulmakta, bunların Mısır'dan getirilen ve istinsaha esas alınan nüshalar olduğunu ileri sürmektedir (bk. İz, *BÜD*, VII, 61-79; MacKay, *Isl*, LII, 278-298). Ayrıca esas nüshada eksik olan IX. cilt için Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Bağdat Köşkü, nr. 306), X. cilt için de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5973) mevcut nüshaların esas alınabileceği belirtilmektedir. *Seyahatnâme*'nin ilk altı cildi Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalar (Pertev Paşa, nr. 458-462) esas alınarak basılmış (İstanbul 1314-1318), VII ve VIII. ciltler için yine Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma (Beşir Ağa, nr. 448-452) esas alınıp birkaç nüsha ile karşılaştırılmak suretiyle Türk Tarih Encümeni'nin öncülüğünde baskıya hazırlanmış (İstanbul 1928), IX. cilt, yine Beşir Ağa nüshası ile diğer çeşitli yazmalar mukayese edilerek, bazı Batılı seyahatçıların eserlerinden yirmi altı adet levha ve Ali Reis'in 1567 yılına ait Ege haritası ile birlikte 1935'te neşredilmiştir. Aynı şekilde X. cilt de Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sindeki Kahire ve İskenderiye haritalarının ilâvesiyle 1938 yılında Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmıştır. Baskılar sırasında sansürden dolayı çıkarılan parçalarla nâşir ve mürettip hataları oldukça fazladır. Bu bakımdan matbu nüshaların yazma nüshalarla mukayeseli olarak kullanılması mecburiyeti vardır. Öte yandan eserin matbu nüshaya dayalı kısaltılmış ve sadeleştirilmiş yayımlarına rastlanmakla birlikte bunların ilmî çalışmalarda kullanılmaması gerektiği belirtilmelidir. *Seyahatnâme* üzerinde son zamanlarda yapılan ilmî çalışmalar oldukça artmış, bazı bölgelelerin müstakim monografileri hazırlandığı gibi dil özellikleri konusunda önemli makaleler de yazılmıştır (geniş bilgi için bk. SEYAHATNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, bk. Mukaddime; R. F. Kreutel, *Evlîya Celebis Bericht über die Türkische grosbotschaft des Jahres 1665 in Wien*, Wien 1956; a.mlf., "Neues zur Evliya Celebi Forschung", *Isl*, XLVIII (1971), s. 269-279; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 76, 235-236; A. Bombaci, *La Letteratura Turca*, Milano 1969, s. 399-407; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 132; Nail Tan, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Folklorik Dizin Denemesi*, An-

kara 1974; Nevzat Gözaydın, *Evliyâ Çelebi's Reise in Anatolien von Elbistan nach Sivas im Jahre 1650*, Diss Mainz 1974; K. Kreiser, *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi: ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt*, Freiburg 1975; *Evliya Çelebi in Diyarbekir* (ed. Martin van Bruinessen — Hendrik Boeschoten), Leiden 1988; Yüksel Yıldız Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Ankara 1989; R. Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, bk. İndeks; R. Dankoff, *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectical and Foreign words in the Seyahatname*, Harvard 1991; a.mlf., "The Languages of the World according to Evliya Çelebi", *JTS*, XIII (1989), s. 23-32; F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", *TM*, II (1928), s. 301-302; J. Deny, "Les Péréginations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie (XVIIe siècle)", *Mélanges Nicolas Iorga*, Bucarest 1933, s. 201-215; Fuad Köprülü, "Mısır'da Bektaşilik", *TM*, VI (1939), s. 23-29; M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dâir Notlar", a.e., XII (1955), s. 257-264; a.mlf., "Evliya Çelebi", *İA*, IV, 400-412; Mihail Guboğlu, "Evliya Çelebi: De la Situation politique, administrative, militaire, culturelle et artistique dans les pays roumains (1651-1666)", *SAO*, V-VI (1967), s. 3-48; Orhan Şaik Gökyay, "Türkçede Gezi Kitapları", *Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXVII/258 (1973), s. 457-467; Karl Teply, "Evliya Çelebi in Wien", *Isl*, LII/1 (1975), s. 125-131; P. A. MacKay, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi Part I: The Archetype", a.e., LII (1975), s. 278-298; Ulrich Haarman, "Evliya Celebis Bericht über die Altertümer von Gize", *Turcica*, VIII, Paris 1976, s. 157-230; Gunnar Jarring, "Evliya Çelebi ve Pire'deki Mermer Aslan", *TTK Bellekten*, XLII/168 (1978), s. 775-779; Fahri İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *BÜD*, VII (1979), s. 61-79; Tibor Halasi-Kun, "Evliya Çelebi as Linguist", *Harvard Ukrainian Studies*, III, Cambridge 1979-80, s. 376-382; Zeki Arkan, "Evliya Çelebi'nin Elmalı-Alanya Yolculuğu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, İstanbul 1988, s. 185-213; Feridun Emecen, "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", a.e., s. 215-223; Nejat Göyünç, "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", a.e., s. 225-227; Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", a.e., s. 229-233; Ceval Kaya, "Evliya Çelebi'de Geçen Bir Yer Adı Hakkında", a.e., s. 235-247; Ercüment Kuran, "XVII. Asır Anadolu Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi", a.e., s. 249-252; Yücel Özkaya, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Anadolu'daki Şehirlerin Ev, Mahalle Sayısı ve Ticaretleri", a.e., s. 253-282; Saim Sakaçoğlu, "Evliya Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", a.e., s. 283-291; İlhan Şahin, "Evliya Çelebi'nin Urfa Hakkında Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", a.e., s. 293-298; Mustafa Çetin Varlık, "Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri İle Karşılaştırılması", a.e., s. 299-308; J. H. Mordtmann — [H. W. Duda], "Evliyâ Çelebi", *EI²* (İng.), II, 717-720; Mahmut Ak, "Coğrafya (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, VIII, 65. MÜCTEBA İLGÜREL

EVRÂD

(أورد)

Allah'a yaklaşmak için
belirli zamanda
ve belli miktarda yapılan ibadet,
dua ve zikir ifade eden
tasavvuf terimi.

Evrâd sözlükte "gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere" gibi mânalara gelen vird kelimesinin çoğuludur (*Kâmus Tercümesi*, II, 52). Kur'an-ı Kerim'de günün değişik zamanlarında Allah'ı zikir ve tesbih emredilmekle beraber vird kelimesi bu anlamda kullanılmamıştır. Hz. Peygamber farklı zaman ve mekânlarda zikir ve dua ile meşgul olmuş ve bunu müslümanlara tavsiye etmiştir. Bu da İslâm'ın ilk asırlarında özellikle hadisçiler arasında "amelü'l-yevm ve'l-leyle" adı verilen bir kitap türünün meydana gelmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in günlük dua ve zikirlerini ve bununla ilgili tavsiyelerini ihtiva eden bu eserler Hasan b. Ali el-Ma'merî ile (ö. 295/908) başlamış, Nesâî, İbnü's-Sünnî, Ebû Ömer Talemekî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Münziri, Cemâleddin Ahmed b. Müsâ b. Ca'fer ve Süyûtî ile devam etmiştir. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere belli başlı hadis kitapları da dua ve zikir konusuna birer bölüm ayırmışlardır. Sahâbîlerin okuduğu rivayet edilen dua ve tesbihler de ezkâr ve evrâd kitaplarının vazgeçilmez bölümlerini meydana getirmiştir.

Tasavvufi kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre ilk süfiler vird kelimesiyle her gün okudukları belli âyetleri kastetmişlerdir. Ayrıca virdi nâfile namaz kılma, belli dualar okuma, tefekkür ve ağılama anlamında da kullanmışlardır (Kuşeyrî, s. 291, 298). Kuşeyrî'nin verdiği bilgiye göre Nasrâbâzî tasavvufun vazgeçilmez esaslarını sıralarken "vird ve zikre devam etme" maddesini ilâve etmiş (a.g.e., s. 173), Azîz Neseffî de tasavvufi hayatın sekiz edebini sayarken belli vakitlere tahsis edilen evrâdi ihmal etmemeyi özellikle tavsiye etmiştir (*İnsân-ı Kâmil*, s. 181). Yolculuk gibi sıkıntılı zamanlarda, hatta ölüm yatağında da hi günlük evrâdi terketmemeye özen gösteren süfiler feyzin gelmesini belli dualara bağlamışlar, "Virdi olmayan vâridi olmaz" demişlerdir. İbn Atâullah el-İskenderî virdi "Allah'ın kuldân istediği şey", vâridi ise "kulun Allah'tan bekledi-

ği şey" olarak tarif etmiş ve bu tesbitin aksinin de doğru olduğunu söylemiştir. Ona göre vâridi olmayanın virdi de olmaz, yani Allah'ın feyzi ve lutfu olmadan kul virdini gerçekleştiremez (*Tasavvufî Hikmetler*, s. 26, 29).

Evrâda ilgili düzenli bilgiler ihtiva eden en eski ve en geniş kaynak, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb* adlı eseridir. Zikir, tesbih, tevbe ve istiğfarla ilgili âyetleri bir araya getiren Mekkî, "evrâdü'l-leyle ve'n-nehâr" başlığıyla da gündüz ve gecenin muhtelif dilimlerinde okunacak olan evrâdi ve bunların sayısını ayrı ayrı yazmıştır. Bu konuda tarikatlar öncesi dönemde yazılmış diğer önemli bir kitap Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* adlı eseridir. "Virdlerin Ter-tibi ve Geceleri İhya Etmek" başlığı altında geniş bilgi veren Gazzâlî gündüz yedi, gece dört ayrı vakitte zikir, Kur'an okuma ve tefekkür gibi virdlerle meşgul olunması gerektiğini kaydetmiş, virdlerin dinî-tasavvufî faydaları üzerinde durmuştur (*İhyâ'*, I, 427-468). Özellikle bu iki eser, daha sonra yaygın bir tasavvufî gelenek halini alan evrâd kitaplarının temel kaynağı olmuştur.

V. (XI.) yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başlayan tarikatlar evrâd geleneğine farklı bir boyut kazandırmışlardır. Âyet, hadis, salavat, tesbih ve zikirle bizzat tarikat kurucuları tarafından ter-tip edilen dua ve tesbihlerin ilâvesiyle tarikatlara göre oluşan "evrâd kitapları" veya "ahzâb kitapları" türleri ortaya çıkmıştır. Virdlerin zamanla meşhur olanları çeşitli süfiler tarafından şerhedilmiştir. Bu sahanın en eski örneklerinden biri olan *el-Ğunye* adlı eserinde Abdülkâdir-i Geylânî evrâd okumanın âdâb ve erkânı hakkında bilgi vermiştir. "Vird, evrâd, hizb, ahzâb, mecmûa-i evrâd, ed'îye" gibi genel adların yanında "enîsü's-sâlikîn, delîlül-mürîd, hediyyetü'z-zâkirîn, burhânül-ârifîn, tuhfetül-uşşâk, vazîfetül-mürîd" gibi çok değişik adlar altında kaleme alınan evrâd kitapları zamanla daha kolay taşınip okunabilmesi için kitapçıklar şeklinde süslü yazılarla çoğaltılmış ve basılmıştır. Harîrîzâde'nin *Şerhu Virdi's-settâr*'ında olduğu gibi bazan bu eserlerde genel tasavvufî meselelere de temas edilmiş, müridlere pratik bilgiler verilmiştir.

Evrâd kitaplarında yer alan sûre ve âyetler daha çok Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili âyetler ve "rabbenâ", "Allâ-